

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לח, תשמ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"הוראות מעניינות לביטויים מקראיים"

(מ) לפנינו ספרו השלישי של מאיר רוטנברג באותו תחום מעניין¹. קדמו לו: "כללי תחביר נעלמים של לשון המקרא", תשל"ט, ו"הפתגמים שבספר משלי", תשמ"ד. המשותף לשלושת הספרים הוא המגמה לחסוף כללי פרשנות לא-נודעים; ותולדותיהם המשותפות של שלושתם הן בגלות שגלה המחבר בשנת תש"א למקום נידח בסיביר, ושם נודמן לידו חלק של התנ"ך ללא פירושים, ומחברנו ייחד כל רגע שעמד לרשותו להגייה בספרי המקרא שבאותו כרך. באין בידו כל ספרי עזר ניסה "ללמוד סתום מן המפורש", לדמות דבר לדבר ולהסיק מכך מסקנות פרשניות מקוריות.

וכיצד רשם את פירושי:

"את הפירושים למקראות הנקראים 'סתומים', שמצאתי בדרך זו, רשמתי תחילה בשולי הכרך... עברתי לרשום אותם על גבי גזרי נייר... שמחמת המחסור המוחלט בנייר פתיבה באותם ימי המלחמה הקשים ובאותו אזור

1. מאיר רוטנברג, "הוראות מעניינות לביטויים מקראיים", הוצאת הספרים רשפים, תל-אביב ה'תשמ"ז, במימונה של קרן ישראל מן, ניו-יורק, 136 עמ'.

נידח, התקנתים לעצמי מעיתונים ומניירות-משרד משומשים, ובין שורות הדפוס של גזרי-נייר אלה רשמתי את פירושי... בדיו ש...התקנתיה משאריות של עפרונות"².

את מלאכתו המשיך במחנה עקורים בגרמניה, ושם כבר הספיק לעיין בספרי מחקר, וכך הגיע לניסוח מסקנותיו. בשנת תש"ח עלה ארצה, וכאן קשר קשרים עם חכמים וחוקרים, שנענו לו בחיוב ועודדוהו, ואף זכה לסיוע מאת נשיא המדינה ש"ז שז"ר ו"ל וגם לפרס מחקר מטעם האקדמיה ללשון העברית (ע"ש זאלצמאן).

וכך נולדו שלושת הספרים. בכולם מחברנו עמל לעמוד על הקשיים, לנתחם, ללבנם ולהסבירם לקורא. הוא רואה את לשון המקרא כמערכת לשונית מאורגנת ובנויה על דרכי חשיבה וכללי ביטוי מסוימים, והוא מתאמץ לגלות דרכים אלו ולנסח כללים אלו ע"י איסופן, מיונן וניתוחן של העובדות מצד הצורה והתוכן פאחד, ע"י הקבלה ועימות של פתובים זה מול זה וע"י חסיפת הקוים המנחים, הנעלמים מעיני המסתכל במבט שטחי. הוא אינו שואף להיראות כ"ראשון לראשונים" בממצאיו. אדרבה, הוא מתחקה אחר גישותיהם של ראשונים ואחרונים ומשתדל לגלות בהן את השאיפה למציאת מסגרות וכללים, בין שניסחום במפורש ובין שסתמו דבריהם.

כלליו יש בהם פדי לפרנס מקראות סתומים רבים, וקריאת דבריו מאלפת ומהנה גם יחד. ומן ה"כללים" שבספרו הראשון

2. "הוראות מעניינות לביטויים מקראיים", מבוא, עמ' 8.

הוא מגיע בשני האחרונים לפירושן של דוגמאות רבות מפתגמי ספר מְשָׁלִי. אגב הניסיונות לפירושן הוא משתף את הקורא בקשייו. הוא נמנע משינויים ב"טקסט האותיות", אך אינו בורח מהצעות לשינויי קריאה קלים בפיסוק ובניקוד, שכן באלה הוא רואה לא את גופו של המקרא, אלא מעשה של חכמי המקרא, המבקשים — בעולם הפכיר ובחכמתם הגדולה — למסור את המקרא לידינו.

בספר החדש "הוראות מעניינות" הוא מציע פירוש ל-36 ביטויים במקרא ולשני ביטויים בלשון חז"ל.

לדוגמה: מחברנו מוצא קשר הגיוני בין שני השימושים של השם "מושל" ושל השורש "משל", בייחוד בפסוקים, כגון "את הירח וכוכבים לממשלות בלילה" (תה' קלו). לא כל "מושל" משמעו — לדעתו — שליט עליון. לפי "כללי התחביר הנעלמים" מצויה בסגנון המקרא "השמטת סומך", ולפי זה משמש "מושל" בהוראת "פקידו של המושל, של השליט העליון" (וכך הוא מפרש גם עניין "מלך" — ששלושים ואחד מלכים שבס' יהושע אינם אלא פקידיו של המלך), וכך גם השמש והירח אינם "מושלים" כמשמעותו המקובלת של שם זה, אלא עושי דברו של המושל, הוא האל הבורא — וכך מובנו של הפסוק בתהלים קלו: "הודו לאלהים, שעשה את המאורות למען הסיבובים שהם עושים ביום ובלילה".

"אין כל ספק — אומר מחברנו — פי מושל כזה... פקיד כזה, כשנכנס לאחד היישובים של מחוז תפקידו... היו מצטיידים בפתגמים ובדברי חכמה שונים, שהיו משמיעים אותם באוזניהם של אזרחי היישובים האלה...

וְהָיוּ הָאֲזֹרָחִים הַנִּלְנָה נִהְנִים בְּיוֹתֵר מֵהָאֲזֹנָתָם לְאוֹתָם פִּתְגָמִים וְדִבְרֵי הַחֲכָמָה שֶׁהַמּוֹשְׁלִים הָאֵלֶּה הָיוּ מִשְׁמִיעִים בְּאוֹזְנֵיהֶם...".

"וּמִשּׁוּם כֵּךְ — הוּא מִשְׁעַר — הַתְּחִילוֹ אֲזֹרָחִים אֵלֶּה לִקְרֹא לִפְתָּגִם וְלִדְבַר חֲכָמָה שֶׁל הַמּוֹשְׁלִים שֶׁלֵּהֶם בִּשְׁם מְשָׁל, שֶׁהַכּוֹנֵה בּוֹ הֵייתָה: פִּתְגָּם... שֶׁהִשְׁמִיעוּ הַמּוֹשְׁלִים, ר"ל מִי שֶׁמוֹנֶה ע"י הַמּוֹשֵׁל הָעֶלְיוֹן לִהְיוֹת 'מּוֹשֵׁל' בְּאוֹתוֹ מִחוּץ"³.

מִחֲבֵרֵנוּ בְּטוֹחַ בְּנִכּוֹנוֹת סִבְרָתוֹ זוֹ; וְאֵנוּ, בֵּין שְׁנִסְפִים עֲמָה וּבֵין שְׁנִקְבֻלָּנָה בְּהִיסוּס וּבִפְקָפוּק, עַל כָּל פָּנִים נֹדֶה, שֶׁהִיא פּוֹתַחַת פֶּתַח לִמְחֻשְׁבָּה. הַמְּחַבֵּר רֹאֶה אוֹתָהּ כִּ"הַשְׁעָרָה... שְׁטֵרֵם מִצָּאתִי לֵה סִמֵּךְ כְּלִשְׁהוּ, וְשֶׁאֵפֶ"כ הַבִּאֲתִיה לִפְנֵי הַקּוֹרְאִים".

לִפִּי הַגְּדֵרָתוֹ בְּסִפְרוֹ הָרֵאשׁוֹן ("כִּלְלִי תַחֲבִיר נִעְלָמִים שֶׁל לְשׁוֹן הַמְּקָרָא") וּלִפִּי כִלְלִים שֶׁקִּבַּע שֵׁם — "הַשְּׁמִטָּה נִסְמָךְ", "הַשְּׁמִטָּה פְּעוּל" ו"הַשְּׁמִטָּה מוֹגְדֵר" — הוּא מְנַסֶּה לְהַבִּין אֵת הַפִּסּוּק "נִאֲרַבָּה לְדָם, נִצְפָּנָה לְנִקֵּי חֲנָם" (מִשְׁלִי א, יא), שֶׁהַקּוֹשִׁי שֶׁבִּפְשׁוּטוֹ גִּלְיָי לַעֲיֵן. שֶׁכֵּן מִי הוּא הַמִּפְתָּה ("אִם יִפְתּוֹךְ"), שִׁידְבֵּר בְּלִשׁוֹן שֶׁל אֲרִיבָה לְדָם נָקִי. הוּא מְזַכֵּיר אֵת דִּבְרֵיו שֶׁל א' פֶּהֱנָא, הָאֹמֵר לֹא פָחוֹת וְלֹא יוֹתֵר אֶלֶּא "הַמְּחַבֵּר שׁוֹכַח מִי הוּא הַמְּדַבֵּר, וְהוּא שֵׁם בְּפִי הַחוּטָאִים דְּבָרִים, שֶׁהֵם וְדָאִי לֹא יוֹצִיאֻם מִפִּיהֶם בְּנוֹסַח כֹּזֶה". לְדַעַת מִחֲבֵרֵנוּ, לִפִּי כִלְלֵיו הָאֲמוּרִים, שִׁיעוּרוֹ שֶׁל הַפְּתוּב הוּא: "נִאֲרַבָּה לְשׁוֹפְכֵי דָם, נִצְפָּנָה

3. ע"י שם, עמ' 18–19.

רשת לרוצחי אדם נקי חנם" — כאילו מטרתם של ה"חטאים" היא לענוש את הרוצחים.

שוב, נסכים או לא נסכים, מכל מקום העמידנו המחבר על הקושי ועל דרכים לסילוקו. וישר פוּחוּ על כך.

בדבריו על מטבע לשון חז"ל (עמ' 133–136) הוא מעמידנו על השמטת תיבת אפילו במקום שהיא מובנה מתוך העניין, כגון בביטוי "לא היו ימים קלים" (או: מועטים), שעניינו "לא היו אפילו ימים קלים" (או: מועטים), במובן "לא עבר זמן רב".

את הביטוי "הרואה את הנולד" מחברנו מנסה להבין "דבר שהוא עדיין בשלב של התהוות", כלומר: "הולך ונולד", עדיין הוא קטן, אבל עתיד "להתפתח בעתיד לגורם בעל חשיבות"⁴. המחבר מקוה, שספרו יתקבל ברצון, והוא מיצר, שלא הייתה לו האפשרות לפרסם את פירושו לכל ס' משלי. ואנו מצדנו נודה לו על הצגת השאלות והקשיים ועל הניסיונות לתרצם.

4. בעניין זה כתב ב"לשוננו לעם", שבט-אדר תשמ"ג, מאמר "על ה'רך' ועל ה'נולד'".